

*др Весна Николић-Ристановић,
виши научни сарадник Института за криминолошка
и социолошка истраживања у Београду*

ОКОЛНОСТИ ВЕЗАНЕ ЗА ЖРТВУ И ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ

У раду се анализирају решења која постоје у кривичним законима како у свету тако и у нашој земљи. Такође, указује се на резултате ретких светских и домаћих истраживања која су се бавила испитивањем начина на који су околности везане за жртву узимане у обзир од стране судова приликом одмеравања казне и анализирају резултати истраживања које је ауторка спровела у судовима Србије, а које је обухватило 385 кривичних предмета. Анализиран је начин на који су судови узимали у обзир следеће околности: последице кривичног дела, допринос и алкохолисаност жртве, однос учинилаца-жртва, непридруживање жртве кривичном гоњењу, однос учиниоца према жртви после извршеног кривичног. На основу резултата истраживања закључује се да судови или не воде довољно рачуна о околностима везаним за жртву или то не чине увек на задовољавајући начин и да би било оправдано законом експлиците обавезати судове да о овим околностима воде рачуна.

Кључне речи: *Жртва - Одмеравање казне. - Кривично право.*

I. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Место и значај који се жртви, њеним карактеристикама, понашању и претходном односу са учиниоцем дају у одредбама савременог кривичног права, у извесној мери представљају одраз повећаног интереса за жртву последњих деценија део којег је дошло развојем виктимологије. Ипак, има се утисак да, како страно тако и, посебно, наше кривично законодавство и пракса, доста касне за сазнањима до којих се долази све бројнијим виктимолошким истраживањима.

Није спорно да се допринос жртве као и њен претходни однос са учиниоцем, који кривично дело чине лакшим а друштвену опасност учиниоца мањом, морају имати у виду како при конципирању општих института кривичног права и прописивању појединих кривичних дела и кривичних санкција за њих тако и у практичној примени кривичноправних норми. Но, то нису и једине околности везане за жртву које су кривичноправно релевантне. То су околности које су прве уочене, али је у новије време начин на које се узимају у обзир од стране кривичног

права и највише критикован од стране виктимолога, с обзиром на опасности од злоупотреба, односно намерних и ненамерних неадекватних интерпретација на штету жртве (1). Другим речима, допринос жртве извршењу кривичног дела, иако увек значајан са становишта објашњења кривичног дела, није увек и кривичноправно релевантан. Кривичноправна заштита не би смела бити условљена захтевом да се људи понашају на један униформно одређен "нормалан" начин који код неких аутора с правом изазива асоцијације везане за поражавајућу визију будућности из Орвелове "1984" (2).

На жалост, допринос жртве је, како ћемо касније на примерима из законодавства и праксе показати (нарочито код сексуалних деликата), још увек најчешће и не увек правилно уважавана околност везана за жртву што, уз недовољно вођење рачуна о карактеристикама саме жртве и тежини последица, не ретко доводи у питање њену адекватну кривичноправну заштиту па тиме и остваривање заштитне функције кривичног права.

Такође, ни одсуство предузимања мера за спречавање виктимизације не би требало да има за последицу одсуство или умањивање кривичноправне заштите жртве, иако је од несумњиве важности како за објашњење виктимизације тако и за њено ефикасније сузбијање у будућности. Жртва не сме бити "кажњена" од стране кривичноправног система за своје понашање јер ју је казна стигла већ самом околношћу да је виктимизирана. Међутим, упркос овом захтеву који је у складу са заштитном функцијом кривичног права (3), неке земље предвиђају не само умањивање кривичноправне заштите већ и стварно кажњавање несвесних жртава. Илустративан пример за то су Грчка и Израел у којима може бити кажњен возач који заборави да закључа аутомобил, односно пешак који је прекршио саобраћајни пропис иако је и сам повређен због истовремене грешке другог учесника у саобраћају (4).

II. ОСВРТ НА РЕШЕЊА ИЗ СТРАНОГ И ДОМАЋЕГ КРИВИЧНОГ ЗАКОНОДАВСТВА

Савремена кривичноправна решења у свету, везано за уважавање околности које се односе на жртву кривичног дела, карактерише вођење рачуна о понашању жртве и њеном претходном односу са учином, али и веома изражена тенденција ка повећаној кривичноправној заштити појединих, посебно угрожених категорија жртава (деца, стара и немоћна лица, жене - жртве насиља у породици и сексуалног насиља) и вођење рачуна при прописивању појединих кривичних санкција о околностима у вези накнаде штете жртви.

(1) Видети: Ж. Хорватић, *Утицај жртве на судско одмјеравање казне и примјену других кривичних санкција према учиниоцу кривичног дјела*, Наша законитост, 1985, 5-6, стр. 525.

(2) Видети: G. Kellens, *Qu'a tu fais de ton frère, Pierre Mardaga Editeur, Bruxelles*, 1987, стр. 79.

(3) M. Joutseu, *The role of the victim of crime in European criminal justice systems*, Helsinki institute for crime prevention and control, Helsinki, 1987, стр. 115.

(4) M. Joutsen, *op. cit.*, стр. 116.

Понашање жртве, према решењима која постоје у свету, представља елеменат бића кривичног дела, било да утиче на креирање лакшег облика одређеног кривичног дела, односно на креирање посебног кривичног дела, било да доводи чак и до кажњивости саме жртве у одређеним случајевима. Такође, понашање и друге околности везане за жртву предвиђају се и као околности од утицаја на кажњавање учиниоца, било да се тај утицај изричито одређује, било да се оставља као могућност суду да он оцени у којој мери околности у вези жртве утичу на кривичну одговорност учиниоца. Нас, у складу са темом нашег рада, интересују, пре свега, овлашћења која инострани законодавци дају судовима у погледу узимања у обзир околности везане за жртву приликом изрицања кривичних санкција, односно одмеравања казне учиниоцу.

За већину европских кривичних закона карактеристично је да садрже генералне одредбе о томе да судови провокативно понашање жртве треба да узимају као олакшавајућу околност при одмеравању казне. Те одредбе уопштено под провокацијом подразумевају "душевно стање изазвано радњама друге особе" и садржане су у кривичним законима Аустрије, Данске, Немачке, Италије, Норвешке и бившег СССР (5).

Нешто другачије решење предвиђају кривични закони Француске, Финске и Холандије. Тако, Француски кривични закон предвиђа да провокација може бити олакшавајућа околност само код насилних кривичних дела против личности, док је по Финском кривичном закону значајан притисак, претња или сличан утицај на учиниоца кривичног дела основа за изрицање блаже казне унутар предвиђеног минимума и максимума. Занимљиво је да Кривични закон Холандије не садржи одредбу о провокацији као олакшавајућој околности, што је разумљиво с обзиром да иначе не предвиђа минимум већ само максимум казни које прописује за поједина кривична дела, па тако казна може бити неограничено ублажена због најразноврснијих околности, па и због провокације.

Као што смо већ поменули, једно од проблематичнијих питања у савременом кривичном праву јесте и питање узимања у обзир понашања жртве сексуалног деликта, посебно силовања, као околности од значаја за одмеравање казне. Наиме, у европским кривичним законима опште је правило да "позив" односно изазивања учиниоца да изврши кривично дело, изражено кроз нескривено упуштање у непотребни ризик, не доводи до изрицања блаже казне учиниоцу. Изузетак су, међутим, силовање и други сексуални деликти. Илустративан пример представља дебата до које је дошло у Шведској у вези са реформом кривичног законодавства 1984. године. Наиме, супротстављана су два схватања. Према једном схватању, понашање жртве сексуалног деликта пре извршења кривичног дела нема никаквог значаја, док према другом схватању понашање жртве пре извршења кривичног дела јесте важан елеменат бића ових деликата. На крају се ипак дошло до компромиса и то тако што је прихваћено да понашање жртве нема значаја за класификацију деликата али може бити узето у обзир приликом одмера-

(5) Наведено према М. Joutsen, *op. cit.*, 103.

вања казне. При томе се углавном имају у виду две врсте понашања жртве: позив или непотребно упуштање у ризик и пристанак на сексуални однос који је био повучен непосредно пре извршења кривичног дела. Могућност узимања у обзир ових понашања приликом одмеравања казне у пракси заправо значи да када окривљени у својој одбрани истакне да је жртва претходно пристала на сексуални однос, жртвин карактер може постати мета сведочења и доказивања да су њено раније понашање и моралност релевантни за одређивање да ли је пристанак заиста постојао или не. Резултат је секундарна виктимизација жене (6).

Већина европских кривичних закона даје могућност суду да изрекне блажу кривичну санкцију односно казну у случају када је учинилац надокнадио штету жртви. При томе се разликују они кривични закони према којима је суд обавезан да о овој околности води рачуна (нпр. кривични закони Аустрије, Немачке, Данске, Мађарске, Норвешке и РСФСР) и кривични закони који само остављају могућност суду да при изрицању кривичне санкције имају у виду и околности у вези накнаде штете жртви или их на посредан начин обавезују да о овој околности воде рачуна. Тако, на пример, Кривични закон Финске захтева од суда да узме у обзир као олакшавајућу околност добровољни покушај учиниоца да спречи или уклони последице кривичног дела, при чему под такав покушај може бити подведена и накнада штете жртви (7).

Према одредбама Кривичних закона Немачке, Аустрије и Швајцарске напори учиниоца учињени у правцу уклањања штетних последица изазваних кривичним делом, а по КЗ Немачке и ка измирењу са жртвом, су релевантни при избору врсте и мере кривичне санкције, односно казне (8).

Већина европских земаља предвиђа могућност изрицања блаже казне учиниоцу који је предузео добровољно радње усмерене на спречавање или ублажавање последица кривичног дела. Common law чак захтева да суд приликом изрицања кривичне санкције узме у обзир последице које је кривично дело оставило на жртви, мада, са изузетком Јужне Аустралије, не признаје жртви право да изнесе пред судом све чињенице које се односе на утицај који је кривичним делом остварен на њој. У држави Вашингтон, према приручнику-водичу за поступање судова у свим деловима земље који је створен са циљем уједначавања казнене политике судова, учиниоцима кривичних дела која су извршена под сличним условима изричу се једнаке казне. Такође, кривична дела којима је изазвана већа штета за жртву и друштво резултирају већим казнама (9).

КЗ СФРЈ и КЗ РС имали су у виду околности везане за жртву кривичног дела, делом при конципирању општих кривичноправних одредби а делом при прописивању појединих кривичних дела. У различитој мери и на различите начине вођено је рачуна о понашању жртве,

(6) M. Joutsen, *op. cit.*, стр. 106.

(7) M. Joutsen, *исто*, стр. 242.

(8) F. Dunkel, D. Rossner, *Law and Practice of Victims (From Mediation and Criminal Justice: Victims, Offenders and Community)*, London, 1989.

(9) *Sentencing Guidelines Implementation Manual*, Washington State Sentencing Guidelines Commission, Washington, 1987.

њеном претходном односу са учиниоцем, о карактеристикама жртве и о обезбеђивању накнаде штете жртви.

Када је у питању понашање жртве као кривичноправно релевантне околности, треба приметити да је у одредбама које о њој воде рачуна углавном реч о провокативном понашању жртве које искључује противправност кривичног дела, доводи до могућности ослобађања учиниоца од казне, до ублажавања казне или пак до прописивања блаже казне, односно кривичне санкције за одређено кривично дело, односно до прописивања лакших облика појединих кривичних дела. Поред узимања у обзир провокације од стране жртве у одредбама о нужној одбрани и прекорачењу нужне одбране, о овој околности водило се рачуна и при прописивању појединих кривичних дела.

Остављајући по страни случајеве у којима провокативно понашање жртве представља елемент бића кривичног дела, указаћемо на неке случајеве у којима законодавац даје овлашћења суду у погледу изрицања кривичних санкција. Тако, на пример, провокативно понашање жртве ("непристојно или грубо понашање оштећеног") према одредбама КЗ РС предвиђено је као околност која даје суду могућност да учиниоцу изрекне судску опомену и то за следећа кривична дела: лака телесна повреда, клевета, увреда, изношење личних и породичних прилика и омаловажавање пребацивањем за кривично дело. Такође, код кривичног дела увреде могуће је да се у једном лицу стекну својства и жртве и учиниоца (када жртва увреду поврати). У нашем кривичном законодавству за такав случај предвиђена је могућност да суд или казни или ослободи од казне оба лица.

КЗ СФРЈ како ни КЗ РС не предвиђају ни у једном случају генералну обавезу за судове да при избору и одмеравању кривичне санкције, односно казне, воде рачуна о околностима везаним за жртву. Додуше, опште одредбе о одмеравању казне (чл. 41 КЗ СФРЈ), о изрицању условне осуде (чл. 53 ст. 4 КЗ СФРЈ) и судске опомене (чл. 59 ст. 1 КЗ СФРЈ) обавезују суд да поред изрично предвиђених узме и "друге околности под којима је дело учињено" и тиме генерално даје основа и за узимање провокативног понашања жртве, њеног односа са учиниоцем и њених својстава као олакшавајуће, односно отежавајуће околности. Значајне су и могућности које пружају одредбе о условној осуди (чл. 52 КЗ СФРЈ), да се учиниоцу одреди као услов накнада штете жртви као и одредбе о заштити оштећеног (чл. 86 КЗ СФРЈ), везано за његово намирење из одузете имовинске користи учиниоцу. Такође, за положај жртве од значаја су и могућности које пружа условна осуда са заштитним надзором која, на жалост, у нашим условима, иако предвиђена кривичним законима, још увек није заживела.

III. ОКОЛНОСТИ ВЕЗАНЕ ЗА ЖРТВУ И ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ У ПРАКСИ СУДОВА

Незнатан број истраживања која су везана за ову проблематику, спроведена како у свету тако и у бившој Југославији, чини да о пракси судова, везано за узимање у обзир околности у вези жртве кривичног дела, знамо врло мало. Једно од ретких страних истраживања које се у контексту истраживања казнене политике судова бавило и утицајем

околности везаних за жртву на изрицање кривичне санкције је истраживање спроведено у Холандији у периоду 1973-1976. На основу резултата овог истраживања закључено је да судови у Холандији дају мали значај при избору кривичне санкције и одмеравању казне последицама које је кривично дело оставило на жртви и карактеристикама жртве (10).

Слично овоме и истраживање праксе Вишег суда у Масачусету показало је да последице и средство извршења кривичног дела (употребљено оружје) не утичу на тежину изречене казне. Међутим, резултати овог истраживања показују да је за одмеравање казне битан тип жртве. Наиме, строжије кривичне санкције изричу се учиниоцима чије жртве су биле велике продавнице и банке него учиниоцима кривичних дела према појединцима (11).

Једно од усамљених истраживања ове врсте спроведених на територији бивше Југославије јесте истраживање које је спровео Хорватић у судовима Хрватске (12).

Резултати до којих је дошао овај аутор показују да су испитивани судови околности везане за жртву узимали као олакшавајуће, односно отежавајуће у 29% укупног броја случајева, односно у 63,2% случајева кривичних дела против живота и тела, 20,8% случајева кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја и у 16% случајева осталих кривичних дела. Међу случајевима у којима је суд околност везану за жртву навео као олакшавајућу, односно отежавајућу преовладавају случајеви у којима су ове околности наведене као олакшавајуће (84,1%). Колико је нама познато, на територији Републике Србије сличних истраживања до сада није било.

Настојећи да дођемо до сазнања о актуелној ситуацији која у овом погледу постоји у пракси наших судова, спровели смо истраживање на територији Републике Србије које је обухватило 385 кривичних предмета из праксе пет окружних и пет општинских судова чијом надлежношћу су обухваћени градови који представљају центре региона на територији уже Србије у којима је, према постојећим статистичким подацима, у периоду 1980-1985. било највише правноснажно осуђених лица за изабрана кривична дела (13).

На основу тог критеријума изабрани су окружни и општински судови у следећим градовима: Београд, Краљево, Ниш, Крагујевац и Ваљево. Кривични предмети које смо анализирали односили су се само на случајеве за које је у моменту прикупљања података постојала правноснажна осуђујућа пресуда и који су се односили на следећа кривична дела: убиства, тешке и лаке телесне повреде, крађе, разбојништва,

(10) O. J. Zoomer, *Sentencing Requirements and Sentences in Serious Offense Cases - An Overview of the Years 1973-76 and Analysis of Decisions by Public Prosecutors*, A National Institute of Justice, Rockville, 1979.

(11) M. Hutner, *Sentencing in Massachusetts superior court*, 1977, Siracusa University, докторска дисертација.

(12) Ж. Хорватић, *op. cit.*, стр. 528.

(13) С обзиром да се подаци о жртвама кривичних дела у нашој земљи још увек не прате статистички, били смо принуђени да приликом формирања узорка пођемо од претпоставке да у регионима где је највише осуђених лица има и највећи број жртава посматраних кривичних дела.

преваре, силовања и угрожавања јавног саобраћаја. Истраживањем су била обухваћена кривична дела извршена у периоду 1980-1985 (14).

IV. ОКОЛНОСТИ ВЕЗАНЕ ЗА ЖРТВУ И ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА (РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА)

У складу са општим правилом о одмеравању казне (чл. 41 КЗ СФРЈ) судови чији су предмети били обухваћени нашим узорком узимали су у обзир широк сплет олакшавајућих и отежавајућих околности, при чему су доминантно место имале околности везане за личност учиниоца, посебно његова ранија осуђиваност и личне прилике, као и степен кривичне одговорности и јачина угрожавања, односно повреде заштићеног добра која је у великом броју случајева била изражена кроз последице кривичног дела остварене на жртви. Нешто ређе, али не у безначајној мери, судови су водили рачуна и о понашању жртве према учиниоцу које је претходило извршењу кривичног дела, претходном односу учинилац-жртва, као и о односу учиниоца према жртви после извршеног кривичног дела и сл. Такође, судови су водили рачуна и о неким обележјима жртве али у много мањој мери него што смо очекивали. Тако је, на пример, старост жртве узимана у обзир при одмеравању казне у сасвим безначајној мери (па није ни обухваћена нашом анализом) док је, на другој страни, узимање у обзир алкохолисаности жртве нешто чешће. О околностима везаним за жртву судови су, иако у мањој мери него у првостепеном поступку, водили рачуна и у другостепеном поступку.

1. Околности везане за жртву и одмеравање казне у првостепеном поступку

а) Последице кривичног дела остварене на жртви и одмеравање казне

Последице кривичног дела остварене на жртви узимане су у обзир приликом одмеравања казне учиниоцима из оквира нашег узорка у 18% случајева, при чему се претежно (12,5%) радило о узимању ове околности као отежавајуће а ређе (5,5%) као олакшавајуће околности. Узимање последица виктимизације као околности при одмеравању казне, посебно као отежавајуће околности, од несумњиво је значаја за остваривање адекватне кривичноправне заштите па управо зато разочаравајуће делује податак да чак у 80,5% случајева последица, иако је постојала, није узета у обзир (бар не експлиците) ни као олакшавајућа ни као отежавајућа околност. Овој констатацији би се могло наравно приговорити да је код знатног броја кривичних дела обухваћених узорком последица елемент бића кривичног дела, па је као таква од стране законодавца већ узета у обзир при прописивању казне и да би се у случају њеног узимања у обзир при изрицању конкретне кривичне санкције заправо радило о двоструком вредновању ове околности. Мишљења смо да ипак има

(14) Видети: В. Николић-Ристановић, Н. Мрвић, *Жртве криминалитета и кривично-правна интервенција*, Институт за криминологија и социолошка истраживања, Београд, 1990. (необјављено).

доста случајева у којима потреба адекватне кривичноправне заштите као и адекватне оцене кривичне одговорности учиниоца захтева узимање ове околности у обзир или при изрицању, односно одмеравању кривичне санкције од стране суда, посебно када се има у виду да и код исте врсте последице могу постојати различити степени угрожености, односно повређености жртве. Примера ради наводимо случај из предмета К-355/81 из праксе Окружног суда у Београду, где околност да је жртва извршењем кривичног дела силовања дефлорисана није узета као отежавајућа околност при одмеравању казне. Да се то негативно рефлектовало на кривичноправну заштиту жртве јасно је када се зна да допринос жртве није постојао, да ју је учинилац намамио у свој стан злоупотребљавајући поверење које је она у њега имала и да се изузетно дрско и безобзирно понашао према жртви после извршеног кривичног дела, а да изречена казна само незнатно прелази законски минимум: затвор у трајању од 1 године и 6 месеци.

Судећи према подацима добијеним нашим истраживањем, у случајевима у којима су наводили последицу као олакшавајућу, односно као отежавајућу околност судови су о овој околности заиста водили рачуна при одмеравању казне. Наиме, резултати истраживања које смо спровели показали су постојање значајне повезаности, као и не тако малог степена заједништва (χ^2 -квадрат = 66,06, $P = 0,383$, БСС = 21) између навођења последице остварене на жртви као околности која је узета у обзир при одмеравању казне и врсте и мере изречене кривичне санкције. У случајевима у којима су последицу остварену на жртву узели као олакшавајућу околност, судови из оквира нашег узорка изrekli су казну затвора у 57,1% и то најчешће у трајању од 6 месеци (23,8%), условну осуду у 38,1%, а новчану казну у 4,8% случајева. Сасвим је супротна ситуација у случајевима у којима је последица узета као отежавајућа околност: затвор је изричан у 97,9% случајева и то најчешће у трајању 2-3 године (22,9%), а далеко чешће у односу на случајеве у којима је узета у обзир као олакшавајућа околност или уопште није узета као околност при одмеравању казне и у трајању 3-5 година (16,7%) и 10-15 и 20 година (12,5%). Условна осуда била је изречена само у 2,1% ових случајева, а новчана казна уопште није изрицана.

Као што се може приметити, ови подаци говоре у прилог наших, горе изнетих, тврдњи о значају правилног узимања у обзир последица остварених на жртви за адекватну кривичноправну заштиту жртве.

б) Допринос жртве извршењу кривичног дела и одмеравање казне

Допринос жртве узет је као олакшавајућа околност при одмеравању казне учиниоцима од стране судова из испитиваног узорка у 46,1% укупног броја случајева у којима је допринос постојао. Иако је ствар оцене суда какав ће значај дати доприносу жртве при одмеравању казне, посебно имајући у виду степен доприноса жртве и његов утицај на кривичну одговорност учиниоца, чини нам се да је у једном делу случајева допринос жртве неоправдано потцењен при одмеравању казне. Примера ради наводимо два случаја: Пример бр. 1 (К-65/80, Окружни суд у Крагујевцу).

Учиниолац и жртва су рођена браћа. Критичном приликом жртва је непосредно изазвала сопствену виктимизацију пуцајући на учиниоца у намери да га убије, али до тога није дошло јер је промашила. Након тога учинилац јој је отео карабин из којег је пуцала и више пута ударио жртву, наневши јој при томе тешку телесну повреду.

Пример бр. 2 (К-112/82, Окружни суд Крагујевац).

Учиниолац и жртва су снаха и свекрва. Свекрва је критичном приликом ударила снаху дршком секире у леђа а онда јој је снаха, отевши од ње секиру, нанела ушицом секире тешку телесну повреду на глави.

Занимљиво је да је ефекат неузимања, тачније ненавођења доприноса жртве као олакшавајуће околности у ова два случаја битно различит. Док је у првом случају суд очигледно, иако је није изричито навео, овој околности дао значај при одмеравању казне ублаживши казну учиниоцу на свега 10, односно у другостепеном поступку чак на 4 месеца затвора, у другом случају она очигледно није имала знатнијег утицаја на висину изречене казне: иако ниједна отежавајућа околност није постојала изречена је казна од 3 године и 6 месеци затвора.

На другој страни, опет, мора се похвалити пракса појединих судова да учиниоцу, у случајевима када то указује на његову повећану друштвену опасност, узимају као отежавајућу околност чињеницу да је без икаквог повода, односно доприноса жртве, извршио кривично дело. Из оквира ових случајева, илустрације ради, изабрали смо два. Тако, на пример, у К-58/81 из праксе Окружног суда у Крагујевцу учинилац је без икаквог повода ударио жртву песницом у браду и нанео јој тешку телесну повреду квалификовану смрћу. Суд је као отежавајућу узео околност да није постојао било какав допринос од стране жртве, која је била и физички слабија од учиниоца. Такође, и у К-35/83 из праксе Окружног суда у Нишу узета је као отежавајућа околност чињеница да је учинилац убио родитеља без икаквог повода.

Правилна оцена и правилно узимање у обзир доприноса жртве при одмеравању казне учиниоцу од великог је значаја не само за оцену кривичне одговорности учиниоца и изрицање адекватне кривичне санкције, већ је од необичне важности и за адекватну кривичноправну заштиту жртве која се умањује у зависности од одговорности саме жртве. Но, то свакако не сме да значи кажњавање нити било какво шиканирање онога ко је оштећен кривичним делом, јер је он увек мање одговоран и у тежој позицији од учиниоца.

Допринос жртве најчешће је узиман као олакшавајућа околност при одмеравању казне за убиства (40%), тешке (36,5%) и лаке (36%) телесне повреде и кривична дела против безбедности јавног саобраћаја (26,7% за основни облик и 30,6% за тешка дела). У складу са овим су и добијени подаци о врстама доприноса жртве које су најчешће узимане у обзир при одмеравању казне учиниоцима.

Судови су најчешће узимали допринос жртве као олакшавајућу околност при одмеравању казне у случајевима када се он састојао у вербалној провокацији (25%), непрописном понашању у саобраћају (16,7%) и у комбинацији физичког напада и вербалне провокације (14,3%). Међу случајевима у којима је постојање доприноса жртве утврђено али није узето експлиците као олакшавајућа околност при одмеравању казне преовлађују лаковерност жртве (24,5%), пасивна прово-

кација (16,3%) и лакомислено понашање (12,2%). То указује да судови у значајној мери схватају да је жртва већ "платила" за своју грешку и да би умањивање кривичне одговорности учиниоца, па самим тим и кривичноправне заштите жртве, било непримерено циљевима криминалне политике, односно генерално и специјално-превентивном дејству кривичне санкције која се изриче. Но, постојање, истина ретко, и другачије праксе показује да то није правило без изузетка.

Узимање доприноса жртве као олакшавајуће околности од стране судова из нашег узорка утицало је на избор врсте и мере кривичне санкције у извесној, не нарочито високој, мери тако да се може закључити да за судије понашање жртве није увек значајна чињеница при оцени кривичне одговорности и одмеравању казне учиниоцу. Наиме, између навођења доприноса жртве као олакшавајуће околности у образложењу пресуде и изречене кривичне санкције учиниоцу постоји значајна повезаност али низак степен заједништва (ХИ-квадрат = 14,41, Ц = 0,190, БСС = 14). Између случајева у којима је допринос жртве наведен као олакшавајућа околност и оних у којима није наведен или допринос уопште није постојао мала је разлика у погледу структуре изречених кривичних санкција, како по врсти тако и по мери. У случајевима у којима је допринос жртве наведен као олакшавајућа околност затвор је изречен у 67,9% случајева, а у случајевима у којима није наведен као такав, односно у којима није постојао, у 74,5%, односно у 72,9%. У свим случајевима преовладавају казне затвора у трајању до 1 године.

в) Однос учинилац-жртва и одмеравање казне

Од укупно 264 случајева у којима је постојао претходни однос између учиниоца и жртве, тај однос је узет у обзир при одмеравању казне само у 17,7% случајева и то у 7,5% као олакшавајућа околност, а у 10,2% као отежавајућа околност. Чак у 78% случајева однос учинилац-жртва је утврђен а није узет у обзир, док у 4,1% тај однос уопште није ни утврђиван. Овако ретко узимање у обзир претходног односа између учиниоца и жртве није резултат само превиђања ове околности од стране судова при одмеравању казне, већ је у доброј мери одраз тесне повезаности истог односа са доприносом жртве и давањем, од стране судова, претежнијег значаја при одмеравању казне појединим понашањима учиниоца и жртве која су се искристалисала у том односу, па тако и доприносу жртве, него самој природи тог односа и укупним претходним односима између учиниоца и жртве. Оваква тврдња поткрепљена је и подацима о узимању односа учинилац-жртва у обзир при одмеравању казне учиниоцима појединих кривичних дела, као и посматрано по појединим врстама односа учинилац-жртва.

Однос учинилац-жртва најчешће је узиман као олакшавајућа околност учиниоцима лаких телесних повреда (45%), што је и разумљиво када се зна да се код ових кривичних дела углавном ради о лошим односима између учиниоца и жртве који трају дуже време и у којима је тешко утврдити чији је допринос извршеном кривичном делу претежнији. Међутим, мора се приметити да је било и случајева у којима је однос учинилац-жртва погрешно узет као олакшавајућа околност. Тако, на пример, у К-117/81 из праксе Окружног суда у Нишу син је

нанео лаку телесну повреду мајци и након тога није хтео да јој помогне нити да је води лекару. Такође, и раније је имао обичај да туче мајку. Упркос томе, суд је као особито олакшавајућу околност узео блиско сродство учиниоца са жртвом и, ублаживши казну, изрекао новчану казну од 2000 динара. Као отежавајућа околност однос учинилац-жртва је најчешће узиман код силовања (29,6%) и разбојништава (18,5%), што се може објаснити не само учесталом случајевима злоупотребе поверења жртве које је стечено у њиховом претходном односу већ и правилним поступањем судова у погледу давања у таквим случајевима већег значаја претходном односу учинилац-жртва него евентуалном доприносу жртве који се код ових кривичних дела претежно састојао у лаковерности, пасивној провокацији и лакоумисленом понашању. Сасвим ретко узимање у обзир односа учинилац-жртва као околности при одмеравању казне учиниоцима убистава и тешких телесних повреда, упркос њиховом релативно честом вршењу према познатим па и врло блиским лицима, последица је давања претежнијег значаја доприносу жртве у овим случајевима којим је практично конзумиран претходни однос између учиниоца и жртве.

У складу са наведеним подацима су и сазнања до којих смо дошли у погледу врсте односа учинилац-жртва које су судови најчешће узимали у обзир при одмеравању казне. Наиме, судови обухваћени нашим истраживањем најчешће су као олакшавајућу околност узимали околност да се ради о суседима (20%), даљим крвним сродницима (20%) и пријатељима (15%), а као отежавајућу околност да су у питању познаници (44,4%), односно пријатељи (18,5%).

С обзиром да између навођења односа учинилац-жртва као олакшавајуће околности и изречених кривичних санкција постоји значајна повезаност и висок степен заједништва (χ^2 -квадрат = 65,91, ϕ^2 = 0,382, БСС = 28), може се констатовати да је претходни однос између учиниоца и жртве заиста био од значаја при избору врсте и мере кривичне санкције од стране судова. Тако је у само 30% случајева у којима је однос учинилац-жртва наведен као олакшавајућа околност био изречен затвор и то претежно у трајању од 6 месеци (10%) и 1-2 године (10%). Такође, чак у 50% ових случајева била је изречена условна осуда. На другој страни у случајевима у којима је однос учинилац-жртва био наведен као отежавајућа околност затвор је био изречен чак у 88,9%, а условна осуда само у 7,4%. Међу изреченим казнама затвора велики део чине казне дужег трајања (22,2% у трајању 1-2 године, а 14,8% у трајању 2 - 3 и исто толико у трајању 10-15 и 20 година).

г) Алкохолисаност жртве и одмеравање казне

Жртве из оквира нашег узорка нису често биле у алкохолисаном стању у време виктимизације. Лош ређе алкохолисаност жртве била је узимана у обзир од стране судова при одмеравању казне. Тако, од укупно 64 случаја у којима је алкохолисаност жртве била утврђена свега у 7 случајева (1,8%), она је била узета у обзир при одмеравању казне и то у 5 случајева (1,2%) као олакшавајућа, а у 2 случаја (0,5%) као отежавајућа околност. Као олакшавајућа околност алкохолисаност жртве је узимана у случајевима разбојништва и убистава, а као отежавајућа околност у по једном случају силовања и разбојништва.

С обзиром на ретко постојање алкохолисаности жртве, као и на ретко узимање у обзир алкохолисаности жртве при одмеравању казне учиниоцу, не могу се дати неки поузданији закључци о пракси судова у овом погледу. Но свакако да у случајевима када је жртва својим понашањем условљеним алкохолисаним стањем директно утицала на извршење кривичног дела, према њој ова околност мора бити узета у обзир приликом оцене кривичне одговорности и одмеравања казне учиниоцу. Типични примери за то постоје код кривичних дела тешке телесне повреде, убистава и код кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја. Управо код ових кривичних дела из оквира нашег узорка постојао је велики број случајева неузимања алкохолисаности жртве у обзир при одмеравању казне (на пример: код тешке телесне повреде 100%, убистава 84,6%, а код тешких дела против безбедности јавног саобраћаја у 3 од укупно четири случаја постојања алкохолисаности жртве).

д) Непридруживање жртве кривичном гоњењу
и одмеравање казне

Околност да се жртва није придружила кривичном гоњењу узимана је у обзир при одмеравању казне учиниоцима кривичних дела из оквира нашег узорка као олакшавајућа околност и то у 34,3% случајева, док у преосталих 65,7% случајева, иако је постојала, суд ову околност није узео у обзир при одмеравању казне. При томе, поступање судова није било условљено врстом кривичног дела, тј. никаква правилност у том погледу није уочена. То је и разумљиво с обзиром да се у сваком конкретном случају мора процењивати којим се мотивима жртва руководила при давању изјаве о непридруживању кривичном гоњењу и од каквог је значаја за њену кривичноправну заштиту узимање, односно неузимање ове околности у обзир при одмеравању казне учиниоцу. Наиме, не може се на исти начин ценити изјава жртве да се не придружује кривичном гоњењу, када је очигледно да она то чини из страха од освете учиниоца, и изјава дата да би се заштитио блиски рођак или пријатељ који је из нехата извршио кривично дело (нпр. најчешћи пример за ово налазимо код кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја извршених према блиском лицу које је било сапутник у возилу), или зато што су се жртва и учинилац у међувремену измирили (нпр. код крвних деликата извршених према блиским лицима, најчешће у афекту).

Судови су у добром делу случајева у којима су навели непридруживање жртве кривичном гоњењу као олакшавајућу околност ту околност и заиста имали у виду при одмеравању казне (ХИ-квадрат = 32,78, Ц = 0,280, БСС = 14), односно претежно при избору врсте кривичне санкције. Тако, у 57,1% случајева у којима је непридруживање жртве кривичном гоњењу наведено као олакшавајућа околност изречен је затвор, док је то исто учињено у 70,1% случајева у којима ова околност није наведена као олакшавајућа и у 74,6% случајева у којима се жртва придружила кривичном гоњењу. У свим случајевима, међутим, преовладавале су казне затвора у трајању до 1 године.

ђ) Однос учиниоца према жртви после извршеног кривичног дела и одмеравање казне

Судови обухваћени нашим истраживањем узимали су у обзир при одмеравању казне, истина не много често, и позитиван, односно негативан однос учиниоца према жртви после извршеног кривичног дела и то први као олакшавајућу а други као отежавајућу околност (15).

И позитиван и негативан однос учиниоца према жртви узимали су у обзир при одмеравању казне у сличној мери. Позитиван однос судови су узели као олакшавајућу околност у 66,6% од укупног броја случајева у којима је такав однос постојао. Негативан однос цењен је као отежавајућа околност у 61,8% од укупног броја случајева у којима је такав однос постојао. Између врсте кривичног дела и обе околности постоји значајна повезаност и прилично висок степен заједништва (позитиван однос: XI -квадрат = 75,27, χ^2 = 0,404, БСС = 30; негативан однос: XI -квадрат = 90,72, χ^2 = 0,437, БСС = 30). Тако је позитиван однос учиниоца према жртви најчешће узиман као олакшавајућа околност код кривичног дела угрожавање јавног саобраћаја (40%), а затим код преваре (22,9%), крађе (22,5%) и тешких дела против безбедности јавног саобраћаја (22,2%). То је и разумљиво када се зна да се позитиван однос према жртви најчешће састојао у накнади штете жртви, у пружању помоћи и бризи за њено здравље. Када се позитиван однос према жртви састоји у накнади штете, овакво поступање суда има велики виктимолошки значај јер може деловати подстицајно на остваривање једног од веома значајних, а са становишта практичне остварљивости, најпроблематичнијих захтева жртве. Но, на другој страни, не би се могло прихватити "награђивање" учиниоца за сваки па и најмањи знак пажње према жртви, посебно не за обећање да ће надокнадити штету жртви које је очито срчанато само на то да се издејствује што блажа кривична санкција.

Негативни однос као отежавајућа околност најчешће је узиман у обзир код силовања (35,3%) и убиства (20%). Поражавајући за кривичноправну заштиту жртве су подаци о неузимању у обзир негативног односа учиниоца према жртви при одмеравању казне. Код силовања проценат таквих случајева достиже чак 21,6%, а није занемарљив ни код угрожавања јавног саобраћаја (13,3%) и убиства (12%).

Какве последице оваква пракса судова има на кривичноправну заштиту жртве јасно је када се погледају подаци који указују на меру стварног узимања ових околности у обзир при одмеравању казне од стране судова из испитиваног узорка. Тако је у 89,1% случајева у којима је негативан однос према жртви био наведен као отежавајућа околност био изречен затвор и то најчешће у трајању 3-5 године (16,4%), док је у случајевима у којима ова околност није наведена као отежавајућа затвор изрицан доста ређе (70,6%) и то претежно у трајању до 1 године. Самим

(15) Сматрали смо да постоји позитиван однос учиниоца према жртви онда када је он помогао жртви после извршеног кривичног дела, када је изразио спремност да јој надокнади причинјену штету или је то већ учинио, када је жртву посећивао у болници, изразио кајање и спремност да се са њом помири и сл. На другој страни, узимали смо да постоји негативан однос учиниоца према жртви онда када је побегао са лица места без указивања помоћи жртви, када је одбијао да јој надокнади штету, када се према жртви понашао дрско и безобразно, када јој прети, вређа је у току поступка и сл.

тим, постојањем великог броја случајева у којима је ова околност постојала а није узета у обзир при одмеравању казне појачава се осећај несигурност и незаштићености жртве која, кроз негативан однос учиниоца, после примарне трпи и секундарну виктимизацију.

2. Околности везане за жртву и одлучивање о кривичној санкцији у другостепеном поступку

Далеко ређе него у првостепеном, околности везане за жртву узимане су у обзир у другостепеном поступку. То је, наравно уколико је оправдано, разумљиво, јер се у другостепеном поступку ради о узимању у обзир околности везане за жртву које су од значаја за одређивање кривичне санкције а првостепени суд их није узео у обзир или их није правилно ценио. Међутим, нисмо сасвим сигурни да је за интервенцију од стране другостепеног суда у овом погледу било места само у 5,2% случајева, колико их је било у оквиру нашег узорка. Од укупно 20 случајева, у 8 се радило о тешкој телесној повреди, у 5 о убиству, у 4 о силовању, у 2 о тешком делу против безбедности јавног саобраћаја, а у 1 случају о лакој телесној повреди.

V. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Полазећи од општег правила о одмеравању казне, односно о изрицању других кривичних санкција, које им само имплиците даје основа за узимање у обзир при одмеравању казне околности које се тичу жртве кривичног дела, различити судови, у различитој мери, на различите начине о овим околностима воде рачуна, што доводи до неадекватне, односно неједнаке кривичноправне заштите. Као што показују резултати истраживања, судови или не воде довољно рачуна о околностима везаним за жртву или то не чине увек на задовољавајући начин. У циљу уједначавања казнене политике судова, па тиме и пружања већих гаранција у погледу једнаке кривичноправне заштите грађана, било би оправдано, по угледу на нека страна решења, законом експлиците обавезати судове да о овим околностима воде рачуна и при томе чак можда и издвојити неке од околности као олакшавајуће а неке као отежавајуће.

(Примљено, 27. марта 1992)

*Dr. Vesna Nikolić-Ristanović,
Senior Research Associate of the Institute for Criminological
and Sociological Studies in Belgrade*

VICTIM RELATED CIRCUMSTANCES AND ASSESSING THE PUNISHMENT

Summary

Circumstances relating to victim are analyzed in the article by using comparative method, together with elaboration of results of otherwise rare domestic and foreign research of the subject matter treated. Also presented are the results achieved by the

author by reviewing court practice in this respect throughout Serbia. Some 385 cases have been included in the analysis. Final conclusion is that the courts either fail to take sufficient account of circumstances relating to the victim, or fail to do that in a satisfactory way. The author pleads for legislative intervention in the matter which would expressly bind the courts to consider such relevant circumstances.

Key words: *Victim. - Assessing the punishment. - Criminal law.*

*Vesna Nikolić-Ristanović,
collaborateur scientifique supérieur à l'Institut de recherches
criminologiques et sociologiques de Belgrade*

LES CIRCONSTANCES LIÉES À LA VICTIME ET À LA FIXATION DE LA PEINE

Résumé

L'auteur analyse dans son travail les solutions qui existent dans les lois pénales dans le monde et en Yougoslavie. L'auteur signale aussi les résultats des rares recherches mondiales et yougoslaves consacrées à l'examen des modalités de la prise en considération des circonstances liées à la victime, par les tribunaux, lors de la fixation de la peine, et analyse également les résultats de ses propres recherches effectuées dans les Tribunaux de Serbie sur un échantillon de 385 causes pénales. Sur la base des résultats des recherches, l'auteur conclue qu'ou bien les tribunaux ne tiennent pas suffisamment compte des circonstances liées à la victime, ou bien ne le font pas toujours de manière satisfaisante et qu'il serait justifié d'obliger les tribunaux explicitement, par la loi, de tenir compte de ces circonstances.

Mots clé: *La victime. - La fixation de la peine. - Le droit pénal.*